

Isaac Asimov'un Vakıf Üçlemesinde Bilim ve Toplum: Bilim Kurgu Sosyolojisine Yönelik Metodolojik Bir Taslak*

Cem Koray Olgun

Öz: Bilim kurgu sadece edebi bir tür olmanın ötesinde toplumların dünü, bugünü ve geleceğine ilişkin ütöpik ya da distöpik kurguları da kapsayan geniş bir bağlama sahiptir. Bu açıdan bakıldığında oluşturulan ütöpik/distöpik kurgular veri kaynağı olarak düşünülebilir. Stephan Shaviro'nun da belirttiği gibi bilimsel hipotez kurmak ve test etmek ile kurgu oluşturmak birbirlerinden ayrı gibi görünse de ikisi de spekülative ekstrapolasyon süreci olduğundan temelde farklı değildir. Max Weber de ideal tip oluşturmayı ütopyaya benzetir. Bu nedenle bilim kurgu eserlerinin sosyolojik olarak incelenmesi mümkündür. Bu inceleme ise bilim kurgu eserlerinde yer alan ütöpik/distöpik kurguların Weberian sosyolojide olduğu gibi ideal tipler olarak ele alınmasıyla gerçekleştirilebilir. Böylece bir bilim kurgu sosyolojisi yapılabilir. Bu çalışmada bilim kurgu sosyolojisinin nasıl yapılabileceği Isaac Asimov'un Vakıf üçlemesi üzerinden incelenmiştir. Bir bilim kurgu klasiği olan Vakıf yayımlandığı 1951-1953 yılları arasında enformasyon toplumunun vaatleri hakkında geleceğe eleştirel bir projeksiyon tutmaktadır. Bu anlamda eserlerin günümüz dijitalleşme ve dijital toplum tartışmaları için de söyleyebileceği birçok şey bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma Vakıf üçlemesinin ütöpik ve distöpik kurgularını ideal tip olarak ele alarak dijitalleşme ile toplumların karşılaşacağı krizler neler olabilir sorusunun olası yanıtlarını analiz ederek bilim kurgu sosyolojisi yapabilmenin imkanını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Kurgu Sosyolojisi, Ütopya, Distopya, Vakıf Üçlemesi, Dijitalleşme

Abstract: Science fiction is not only a literary genre but also encompasses a broad context that includes utopian and dystopian fictions about the past, present, and future of societies. From this perspective, the utopian/dystopian narratives created can be considered as valuable data sources. As Stephan Shaviro has stated, although establishing and testing scientific hypotheses and creating fiction may seem distinct, they are fundamentally similar in that both involve speculative extrapolation. Max Weber similarly compares the creation of ideal types to the creation of utopias. Therefore, it is possible to examine science fiction sociologically. This examination can be conducted by considering the utopian/dystopian elements in science fiction works as ideal types, as in Weberian sociology. Thus, a sociology of science fiction can be developed. In this study, how the sociology of science fiction can be applied is explored through Isaac Asimov's Foundation trilogy. Foundation, a science fiction classic, offers a critical projection into the future regarding the promises of the information society between the years 1951 and 1953, when it was published. In this sense, these works have much to say about today's discussions on digitalization and the digital society. Accordingly, this study explores the possibility of establishing a sociology of science fiction by analyzing potential answers to the question of what crises societies may face due to digitalization, using the utopian and dystopian elements of the Foundation trilogy as ideal types.

Keywords: Sociology of Science Fiction, Utopia, Dystopia, The Foundation Trilogy, Digitalization

* Bu makale yazarın, 24-25 Kasım 2022 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen STS Türkiye Toplum için Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Konferansı'nda sunduğu "Isaac Asimov'un Vakıf Üçlemesinde Bilim ve Toplum Tasavvuru: Bir Bilimkurgu Sosyolojisi Denemesi" başlıklı özet bildirinin yeniden ele alınarak geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

@ Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, cemkorayolgund@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-5523-2800>

DOI: 10.12658/M0770
insan & toplum, 2025; 15(3): 71-90.
insanvetoplum.org

Başvuru: 29.10.2024
Revize: 19.02.2025
Kabul: 27.03.2025
Erken Baskı: 12.05.2025

Giriş

Bilim kurgu ve sosyoloji arasında ilk bakışta fark edilemeyecek ama dikkatle incelendiğinde görülebilen derinlikli bir ilişki vardır. Bir bilim kurgu eseri üretildiği toplumun özelliklerini içinde barındırır ve bazen doğrudan bazen dolaylı olarak söz konusu özellikleri eserde yansıtır. Bilim kurgu eserlerinde karşılaşılan yapılar, farklı ırklar, dünya dışı varlıklar vb. unsurların hepsi doğal olarak insani değerler referans alınarak tasarlanmıştır. Ancak bilim kurgu uzun yıllar hem edebiyat içinde yeterince saygınlık kazanamamış hem de bilimin tamamen dışında metafizik bir olgu olarak görülerek bilim alanında dikkate alınmamıştır. Halbuki Steven Shaviro'nun (2015) vurguladığı gibi kurgular ve masallar genellikle dünyayı anlamanın bilimsel yöntemleriyle çelişir veya karşıt gözükmesine rağmen aralarında güçlü rezonanslar vardır; ikisi de spekülatif ekstrapolasyon sürecidir. Dolayısıyla Shaviro'ya göre "bilimsel hipotezler inşa etmek ve test etmek, kurgular oluşturmaktan ve daha sonra işe yarayıp yaramadıklarını ve bunlardan ne gibi sonuçların çıktığını görmek için test etmekten tamamen farklı değildir" (Shaviro, 2015). Bilim kurgu yazarlarının eserleri her ne kadar sosyal bilimcilerin yapıtları kadar bilim camiasından ilgi görmese de onlar da aynı sosyal gerçekliği paylaştıklarından zaman zaman analizlerinde ve öngörülerinde benzerlikler görülür. Örneğin bilim kurgu yazarı Edward Bellamy'nin 1888 yılında yayımlanan *Looking to Backward: 2000-1887* kitabı bu anlamda iyi bir örnektir. Krishan Kumar¹ (2006) Bellamy'nin çalışmasının kuşku götürmez biçimde sosyolojik olduğunu belirtir. Çünkü onun eserinde "yoksulluk, güçsüzlük ve birey mutsuzluğu sorunlarının çözülmesi tüm toplum sisteminin ve onun büyüme ve gelişme ilkelerinin bir analizi ile bağlantılandırılmıştır".

Başka bir bilim kurgu yazarı H. G. Wells (1906) ise edebi eserlerinin dışında sosyoloji üzerine kaleme aldığı az bilinen makalesinde sosyolojiyi; kolektif bilinç duygusunun tarihsel gelişimini anlayarak, alternatif gelecekler tasavvur ederek toplumu nasıl radikal bir şekilde iyileştirebileceğimize dair ve insanları bu tür vizyonlara göre hareket etmeye motive edici bir fikir kaynağı olan verimli bir hayal gücü olarak tanımlar. Bu tanım dönemin pozitivist sosyoloji geleneğini özellikle Auguste Comte ve Herbert Spencer'in görüşlerini eleştirmektedir. Wells'in buradaki önerisi ise bir veri kaynağı olarak ütopyaların oluşturulmasıdır. Wells (1906) ütopyaların oluşturulmasının sosyolojinin uygun ve ayırt edici yöntemi olabileceğini ifade eder. Elbette Wells'in bu düşüncelerine bilim kurgu üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla

1 Kumar (2006) bu eser hakkında ironik biçimde şöyle der: Bellamy bu metinle dünyanın önüne sosyalist bir toplumun nasıl görüneceğini o kadar iyi resmetmiştir ki sosyalistlerin kendisini bile memnun etmemiştir.

referans verilmektedir. Ancak Wells'in ütopyaların oluşturulması önerisi klasik sosyoloji perspektifinden aykırı duruyor gibi görünse de Max Weber'in ideal tip kavramını hatırlatır. Hatta Sosyolog Daniel Hirschman da (2018) meslektaşlarıyla birlikte sosyolojinin neden bilim kurguya ihtiyaç duyabileceğini tartıştığı metninde “bilim kurgunun, toplumsal gerçekliği iyi yapılandırılmış bir Weberyan ideal tip kavramıyla hemen hemen aynı şekilde anlamamıza yardımcı olabileceğini” ileri sürer. Weber metodolojisinde ideal tipler kavramsal araçlardır. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* eserinde Weber ideal tiplerin işlevini şöyle anlatır: “Onun işlevi, empirik gerçekliğin ayrıştığı ya da benzeştiği yerleri tespit etmek, bunları muğlak olmayan en anlaşılabilir kavramlarla tanımlamak ve tüm bunları nedensel olarak anlamak ve açıklamak için o empirik gerçeklikle karşılaştırmaktır” (Weber, 2012). Dolayısıyla ideal tipler kurgulanmış birer veri kaynağı olarak düşünülebilir. Bu kurgular bilim kurgu eserlerini oluşturan ütöpik ya da distöpik kurgulardır. Weber de ideal tipi tanımlarken onu bir ütöpuya benzetir:

Bir ideal tip bir ya da daha fazla bakış açısının tek yanlı vurgulanmasıyla ve bu tek yanlı vurgulanmış bakış açılarına uygun olarak birleşik bir analitik inşa içine yerleştirilmiş dağınık, ayrık, az çok mevcut ve bazen de namevcut çok sayıda somut tikel fenomenin sentezlenmesiyle oluşturulur. Bu zihinsel inşayı, kavramsal saflığa sahip şekliyle, gerçekliğin herhangi bir yerinde empirik olarak bulmak mümkün değildir. Bu bir ütöpüdür (Weber, 2012).

Anlaşılaçağı gibi Weber'in ideal tipleri ütöpuya olarak ele alması ideal tiplerin toplumda somut biçimde var olmadığının delilidir. Böylece araştırmacı ideal tipi zihinsel olarak inşa ederken somut gerçekliğin bütünüyle ilgilenmez. Aslında bu durum Weber için metodolojik bir zorunluluktur. Weber eserinin ilerleyen sayfalarında şöyle der: “Hiçbiri bir diğetine benzemeyen ve hiçbiri empirik gerçeklik içerisinde fiilen mevcut bir ekonomik sistem olarak gözlemlenemez olanı fakat yine de her birinin kapitalist kültür ideasının bir temsili olduğunu iddia edebileceğı bu türde çok sayıda ütöpuya geliştirmek mümkündür ya da daha doğrusu bunun böyle olduğunu kabul etmek zorunludur” (Weber, 2012). Dolayısıyla Weber'in bakış açısından hareketle ütöpik ya da distöpik kurgular ideal tip olarak kullanılabilir. Görüldüğü gibi ütöpuya/distöpuya üzerinden düşünmek ve analiz yapmak sosyolojik yöntemden hiç de uzak değildir. Aslında hemen her sosyolojik problemde bu kavramlar kullanılarak çıkarımda bulunulabilir. Mesela küresel kapitalizmin geleceğı üzerine hem ütöpik hem de distöpik kurgular oluşturabilir. Peter Frase (2019) *Dört Gelecek: Kapitalizmden Sonra Hayat* kitabında kapitalizmin geleceğı üzerine teknoloji ve ekolojiyi odağına alarak olası dört farklı gelecek ütöpyasını/distöpyasını değerlendirmiştir. Frase'in kurgusal düşüncesinden destekle pekala iklim krizi, küresel ısınma, yoksulluk gibi küresel

problemlerin çözümünde bu bakış açısının faydası olabilir ki bu hususta literatürde bazı çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Andrew Milner ve arkadaşları (2015) *Ice, Fire and Flood: Science Fiction and the Anthropocene* çalışmalarında bilim kurgu metinlerinde antroposenik iklim değişikliğiyle nasıl mücadele edildiğini ve bu mücadelenin gerçeklikle nasıl ilişkili olduğunu sorgulamaktadırlar. Joel Crombez ve Harry Dahms (2016) ise *Artificial Intelligence and the Problem of Digital Ontotheology: Toward a Critical Rethinking of Science Fiction as Theory* çalışmalarında yapay zeka ile dijital ontoteoloji probleminin çözümünde bilim kurguyu bir teori olarak kullanmayı önerirler.

Anlaşılabileceği gibi hem ütopyik ve distopik kurgular ile toplumların geleceği üzerine yapılan çalışmalar hem de mevcut bilim kurgu eserleri alternatif veri kaynakları ya da ideal tipler olarak kullanılabilir. Burada oluşturmaya çalıştığımız bilim kurgu sosyolojisi tam da bu bağlama dayanmaktadır. Bu doğrultuda bu makale de ütopyik ve distopik kurgulardan hareketle bir bilim kurgu sosyolojisi imkanını tartışmayı amaçlamaktadır. Literatürde ütopyik kurgunun ya da distopik kurgunun hangisinin sosyolojik anlayışa ne kadar yakın olduğu, hangisinin toplumu anlamak için daha iyi olduğuna odaklandığına dair çalışmalara da rastlanmıştır (Levitas, 2010; Levitas, 2013; Seeger, Davison-Vecchione 2019). Elbette bir bilim kurgu yapıtı hem ütopyik hem de distopik unsurları birlikte içerebilir. Bu durumda her iki kurgunun da hesaba katılması gerekmektedir. Burada önereceğimiz bilim kurgu sosyolojisi perspektifi de hem ütopyik hem de distopik kurguları birlikte ele aldığından önce ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki ilişkiden bahsetmek gerekmektedir.

Ütopya, Distopya ve Bilim Kurgu

Ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki ilişki görünenden daha derindir. Ütopya ve distopya sadece edebi bir tür değil, aynı zamanda toplumsal teoriye alternatif olabilecek fikirler olarak görülebilir. Krishan Kumar’a (2005) göre “ütopya en başta bir kurgu olması itibarıyla ideal toplumun farklı türlerinden, toplumsal ve siyasal teorisinin öteki çeşitlerinden ayrılır. Kelimenin geniş anlamıyla bir bilim kurgu türüdür”. Görüleceği gibi bu tanım hem ütopyanın kapsamını hem de bilim kurgu ile aralarındaki kuvvetli ilişkiyi göstermektedir. Ütopya bu anlamda toplumsal gerçekliğe oldukça yakındır. Bu nedenle ilerleyen sayfalarda Kumar (2005) ütopyayı “aslında kendinde ve kendi için edebi bir hayal egzersizi olmaktan çok toplumsal ve siyasi spekülasyonun aracı” olarak da tanımlar. Buradaki ifade Shaviro’nun daha önce bahsedilen spekülasyon ekstrapolasyon kavramını hatırlatır. Dolayısıyla ütopyanın sosyal bilimlerde alternatif bir veri kaynağı olarak düşünülebilmesi mümkün gözükmektedir. Ruth Levitas (2010) toplumun hayali olarak yeniden oluşturulması (Imaginary Reconstitution of Society [IROS]) kavramını önermiştir. Ona (2010) göre

“hem sosyologlar hem de yurttaşlar olarak, olası ve arzu edilen gelecekler hakkında düşünömsel ve kolektif müzakerelerde aktif bir araç olarak benimsenen daha ütopik bir yöntemle daha iyi hizmet edebiliriz”. Levitas bu görüşlerini daha sonra yazdığı *Utopia as a Method* (Bir Yöntem Olarak Ütopya) (2013) kitabında daha da geliştirir ve ütopyanın bir yöntem olarak kullanılabileceğini göstermeye çalışır. Levitas’ın buradaki metodolojik tavrı yukarıda da bahsedilen Weber’in ideal tip kavramının kullanımını çağrıştırmaktadır. Levitas sosyoloji ve ütopya arasındaki ilişkinin oldukça önemli olduğunu düşünmektedir. Ona göre sosyoloji ütopyaları içeriyorsa, ütopyalar da benzer şekilde sosyolojik analizi içermektedir (Levitas, 2013). Ancak bu sosyolojiyi salt ütopyacı ya da distopyacı fikirlerin bütünü yapmaz. Aksine sosyoloji, “ütopyayı yalnızca toplumsal tahayyölün açıklama nesnesi olan bir unsur olarak kabul eder. Tekrar tekrar ütopyaya yaklaşır ve ondan uzaklaşır” (Levitas, 2013).

Sean Seeger ve Daniel Davison-Vecchione ise *Dystopian Literature and Sociological Imagination* (2019) çalışmalarında Levitas’ın aksine distopyanın toplumsal gerçekliği anlamada ütopyaya nazaran empirik gerçekliğe daha fazla dayandığını ileri sürmektedir. Yazarların bu varsayımının dayandığı en temel yaklaşım Charles Wright Mills’in sosyolojik tahayyöl anlayışıdır. Mills’e göre (2007) sosyolojik tahayyöl’e sahip olanlar “tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, bunların değışik ve çok sayıdaki insanın iç yaşam ve dışsal kariyerleri açısından taşıdığı anlamlar yönünden bakabilme yeteneğı kazanmışlardır”. Dolayısıyla Mills’in sosyolojik tahayyölünde üç temel unsurun öne çıktığı görölmektedir: Biyografi, tarih ve toplum (Mills, 2007). Seeger ve Davison-Vecchione de (2019) bu nedenle sosyolojik tahayyölün olabilecek sosyal dünyaları inşa etmenin ve analiz etmenin güçlü bir uygulaması olduğunu ve bu tür sosyolojik tahayyöl egzersizlerinin profesyonel sosyologların çalışmalarına yardımcı olabileceğini ileri sürerler. Onlara göre distopik kurgu sosyologlara göre birbirine bağılı iki nedenden dolayı ilgi çekici olmalıdır. İlk olarak, distopik kurgudaki spekülasyon, ütopik kurgudan ziyade empirik sosyal gerçekliğe dayanma eğilimindedir. İkinci olarak ise ütopyaninkilerle karşılaştırıldığında, distopyanın edebi uzlaşımları, bireyin içsel yaşamı ile daha büyük bir toplumsal-tarihsel gerçekliğin bütünü arasındaki ilişkiyi daha kolay bir şekilde gösterir. Başka bir deyişle, distopik kurgu, özellikle (bilim kurgu) romanların etkileşimine uygundur (Seeger, Davison-Vecchione, 2019).

Bilim kurguyu tanımlamak ise göröndüğünden daha zordur ve literatürde çok fazla tanım bulunmaktadır (Roberts, 2016). Bu tanımlar arasında en etkili olanlarından biri kuşkusuz Darko Suvin’in tanımıdır. Suvin bilim kurguyu “yabancılaştırma ve bilişin varlığı ve etkileşimi için gerekli ve yeterli koşullara sahip olan, ana aracı ise yazarın deneysel çevresine alternatif bir hayali çerçeve olan bir edebi tür veya sözlü yapı” olarak tanımlar (Akt. Roberts, 2016). Anlaşılabacağı gibi Suvin bilim kurguyu çok kapsamlı bir edebi tür olarak ele alır. Hatta onun ütopyayı bilim kurgunun sosyoekonomik bir

alt tür olarak ele alan yaklaşımı Fredric Jameson (2021) tarafından da benimsenir. Fredric Jameson “Ütopya Denen Arzu” eserinde ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki bu ilişkileri tartışır. Meşru olsun ya da olmasın, bilim kurgunun bilimsellik iddiaları ütopya türüne ağırlıklılık verir (Jameson, 2021). Jameson (2005) bilim kurgu anlatısının geleceği temsil eden bir konumu olduğunu fakat söz konusu temsili konumun zaman ilerledikçe yalnızca bir anın geleceği olduğunu ortaya çıktığını belirtir. Jameson’un burada bilim kurgunun olumlu gelecek tasvirleriyle gerçekleşmiş olan şimdi ile arasındaki farkın oluşturduğu hayal kırıklığına³ vurgu yaptığı söylenebilir. Bu nedenle Jameson (2005) bilim kurgunun toplumsal sistemimizin gerçek geleceğini ciddi bir şekilde hayal etmeye çalışmadığını ancak yerine çoklu sahte gelecekleri, kendi şimdimizi henüz gelmemiş bir şeyin belirli geçmişine dönüştürmek gibi oldukça farklı bir işleve hizmet ettiğini ileri sürer. Dolayısıyla Jameson’a göre gerçekle temsil edilen gerçeklik arasındaki ilişki her zaman daha karmaşık olmuştur. “Çünkü bilim kurgunun görünürdeki gerçekliği ya da temsiliyeti, aslında... kendi şimdiki zamanımıza dair deneyimimizi tanıdık hale getirmek ve yeniden yapılandırmaktır” (Jameson, 2005). Bu durum Jameson’ın bilim kurgunun tarihsel işlevi olarak tanımladığı dönüşümdür. Ona göre bilim kurgu şimdiki zamanı tarih olarak kavramayı yöntem olarak benimser. Bu yöntem benimsendiğinde gelecek hakkında karamsar ya da iyimser olmanın bir önemi yoktur. Çünkü bu şimdinin değerini değiştirmez (Jameson, 2005). Bu nedenle Jameson bilim kurgu ile gelecek tarihi arasındaki ilişkiye geri dönmemiz gerektiğini ve bilim kurgu türünün basmakalıp tanımını tersine çevirmemiz gerektiğini belirtir. Ona göre bu tanımda gerçekten özgün olan şey, bilim kurgunun bir anlatı biçimi ve bilgi türü olarak, geleceği canlı tutma kapasitesi değildir. Aksine, bilim kurgunun en derin amacı, geleceği hayal etme yetersizliğimizi tekrar tekrar göstermek ve dramatize etmek olmalıdır (Jameson, 2005). Dolayısıyla Jameson’a göre bilim kurguyu gelecek üzerine düşünceler üretmek yerine şimdiyi anlamak için kullanmak daha olanaklıdır. Benzer bir biçimde Crombez ve Dahms da (2015) bilim kurguyu teori olarak ele almanın gerekliliğinden bahsederler. Onlara göre “Toplumsal olanı gerçek bir bilim kurgu olarak,

2 Bu eserin orijinali *Archeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fiction Essays* başlığı ile Verso tarafından 2005 yılında yayımlanmıştır. Eser iki büyük bölümden oluşmaktadır. İlk kısım *The Desire Called Utopia / Ütopya Denen Arzu* kısmında kitabı oluşturan temel bölümlere yer verilmiştir. Türkçeye çevrilen kısmı burasıdır. İkinci kısım ise Jameson’un farklı zamanlarda bilim kurgu üzerine yazdığı makalelerden oluşmaktadır. Türkçe çeviride bu kısım yer almamaktadır. Ancak orijinal kitabın bütünlüğü içerisinde bu iki kısım birbirini tamamlamaktadır. Bu nedenle ilk kısım için alıntılar Türkçe çeviriden, ikinci kısımda yer alan makalelerden yapılan alıntılar ise doğrudan orijinal eserden yapılmıştır.

3 Örneğin Robert Zemeckis’in *Geleceğe Dönüş* (Back to the Future) üçlemesinde tahayyül edilen gelecek 2015 yılıdır. Fakat filmdeki kurguya göre gerçekleşmesi beklenen uçabilen araba ve kaykay gibi araçlar günümüzde bile gerçekleşmemiştir. Jameson ilgili pasajın devamında “artık teknolojik otomasyonun harikalar yaratan, ‘bilim kurgu’ geleceğine dair böyle hayaller kurmadığımızı belirtirken” kanımızca benzer bir hayal kırıklığını vurgulamaktadır.

yani bir sosyal bilim kurgusu olarak yeniden hayal etmek için, bilim kurguyu eleştirel bir şekilde yeniden tanımlamak gerekmektedir” (Crombez, Dahms, 2015). Çünkü bilim kurgu toplumsal teori olarak ele alınırsa toplumun işlevini sürdürmesi, faaliyet göstermesi ve bireyleri örgütlere ve kurumlara uymaya, tasarlamaya ve sürdürmeye zorlaması için gizli kalması gereken gerçekleri açığa çıkaran veya bize yüzleşme fırsatı veren yeni bir anlayışa ulaşabilir (Crombez, Dahms, 2016). Böylece bu yaklaşım hem ütopyik kurguların hem de distopyik kurguların bilim kurgu ile düşünülebilmesine olanak sağladığı gibi onun ütopya ve distopyayı da bir yöntem olarak kullanabilmesine olanak sağlar. Bu perspektiften hareketle bilim kurgu sosyolojisi yapmak mümkün görünmektedir ancak önce bilim kurgu sosyolojisinin tanımlanması gerekir.

Bilim Kurgu Sosyolojisi İçin Metodolojik Bir Taslak

Anlaşılabileceği gibi bilim kurgu bu araştırma dahilinde Jameson'ın görüşlerinden de destekle edebi bir türden daha geniş bağlamda ele alınmaktadır. Bu hususta bilim kurguyu teorik bir veri kaynağı olarak düşünmek tarih boyunca yazılmış ütopya ve distopyaları da kapsayacaktır. Bu açıdan bakıldığında filozoflar ve sosyal bilimcilerin de yüzyıllardır toplum üzerine düşünüp yazarken ütopyik ya da distopyik kurgular oluşturmuş oldukları söylenebilir. Örneğin Kumar'a (2005) göre Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ütopyacı eğilimin ürünü olarak görülebilir. Bu nedenle daha önce vurgulandığı gibi ütopya ve distopya kavramları bilim kurgu sosyolojisi için oldukça önemlidir ve bu kavramlar olmadan bilim kurgu sosyolojisi yapılamaz. Bu doğrultuda burada sözünü etmiş olduğumuz bilim kurgu sosyolojisi için şöyle bir tanım öneriyoruz: Bilim kurgu sosyolojisi temel olarak bilim kurgu eserlerinde oluşturulmuş ütopyik ve distopyik kurgulardan hareketle toplumların geçmişleri ya da gelecekleri hakkında varsayım ya da hipotezlerin oluşturulmasına ve bunların toplumsal gerçeklikle olan ilişkisinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine dayanmaktadır. Bilim kurgu sosyolojisi bunu yaparken ütopya ve distopyayı birer yöntem olarak kullanır. Bu yönetime göre bir eserde keşfedilen ütopyik ya da distopyik kurgular analizi yapılmak için kullanılacak soyutlamalar, kavramsal araçlardır. Bu kavramsal araçlar daha önce de vurgulandığı gibi Weber'in ideal tipleri olarak ele alınmalıdır. Çünkü bu eserlerde oluşturulan kurgusal gerçeklik bir çeşit zihinsel inşadır. Yazarlar bu kurguları herhangi bir araştırma için oluşturmamış olsalar da eserlerin ileri sürdüğü fikirler alternatif toplum kurguları sunmaktadır. Bilim kurgu eserleri ister gelecek hakkında ister geçmiş hakkında (geçmişin yeniden kurgulanması gibi) olsun temelde ait olduğu toplumsal ve kültürel bağlamdan ayrı düşünülemez. Öte yandan bilim kurgu eserleri alternatif bir tarih anlayışına sahip oldukları için Jameson'un (2005) belirttiği gibi bir disiplin olarak tarih biliminden yararlanır gibi de yararlanılabilir. Ayrıca incelenecek bilim kurgu eserlerinin türü de

belirlenmelidir. Bu eserler kitap, dizi/film, dijital oyun olabilirler. Eser türünü ya da türlerini belirlemek önemlidir çünkü bu yapılacak analizi farklılaştıracaktır. Örneğin bir bilim kurgu dizi ya da filminde karakter temsilleri çeşitlenebilmektedir. Bu bazen uyarlama olan eserlerde yazarın kastettiğinden farklı bir anlam çıkarılmasına da neden olabilir⁴. Bu durumda kitap ve dizi/film eserleri ayrı ayrı ele alınabileceği gibi karşılaştırma da yapılabilir.

Bu bağlamda bilim kurgu sosyolojisi yapmak için önce esere yöneltilecek araştırma sorusundan/sorularından hareket ederek akabinde de beş aşamanın izlenmesi gerektiğini ileri sürüyoruz. Bu aşamalar şöyle sıralanabilir: Öncelikle eserin içerdiği ütopyik ve distopyik temalar belirlenmelidir. Bu temalar eserin muhtevasına göre sadece ütopyik veya distopyik de olabilir. İkinci olarak eserin zamansal ve mekansal olarak nasıl konumlandığı belirlenmelidir. Eser geçmişten geleceğe alternatif bir tarih anlayışına mı sahiptir? Mevcut geçmişimiz ve şimdinin geleceği hakkında yeni görüşler mi ileri sürmektedir? Üçüncü olarak eserin muhtevası içinde mevcut toplumsal gerçeklikle uyumlu/ilgili yapısal unsurlar belirlenmelidir. Var olmayan ırklar, yaratıklar vb. hakkında alternatif dünya ya da dünya dışı bir kurguya mı sahiptir? Dördüncü olarak karakterlerin eylemlerinin kurgudaki yapıyla ilişkisi analiz edilmelidir. Son olarak ise genel olarak eserden çıkarılan hipotez ya da varsayımların toplumsal gerçeklikle olan ilişkisi mevcut teoriler ışığında karşılaştırmalı olarak analiz edilmelidir. Böylece araştırmamızın temel sorusunu şöyle oluşturabiliriz: Dijitalleşme ile toplumların karşılaşacağı krizler neler olabilir ve bu krizlere ne gibi çözümler üretilebilir? Bu doğrultuda ise analiz nesnesi olarak seçilen bilim kurgu klasiklerinden Isaac Asimov'un *Vakıf* üçlemesinden hangi çıkarımlara ulaşılabilir?

Burada *Vakıf* üçlemesinin analiz nesnesi olarak seçilmesinin nedenlerinden bahsedilmesi gerekmektedir. Öncelikle eser hem ütopyik hem de distopyik unsurları içinde barındırmaktadır. Ayrıca eserin sosyolojik açıdan değerlendirmeye değer birçok özelliğe sahip olduğu da açıktır. Üçlemeyi oluşturan eserlerden *Vakıf* 1951, *Vakıf ve İmparatorluk* 1952 ve *İkinci Vakıf* ise 1953 yılında yayımlanmıştır. Bu yıllar enformasyon toplumu tartışmalarının yapıldığı dönemdir. Dolayısıyla kendisi de bir bilim insanı olan yazar Isaac Asimov'un meselenin hem bilim hem de kurgu kısmını temsil ettiğini söylemek gerekir. 500'den fazla kitabı olan Rus asıllı Amerikalı yazar

4 Vakıf eserinin uyarlandığı bir dijital platform dizisi bulunmaktadır (Foundation, 2021) ve hala yayın hayatına devam etmektedir. Bu dizide Vakıf eserinde yer alan bazı karakterlerin hem cinsiyeti hem de ırksal özellikleri değiştirilmiştir. Örneğin karakterlerden genç matematikçi Gaal Dornick erkektir. Ancak dizide bu karakter aynı isimle hem kadın hem de siyahi olarak temsil edilmektedir. Son yıllarda birçok dizi ve film uyarlamasında bu tür değişikliklere rastlanmaktadır. Ancak karakterlerin yazıldığından farklı biçimde temsil edilmesi durumu eserin içerdiği anlamı ve kurguyu önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Isaac Asimov (1920-1992) hem Boston Üniversitesi'nde Biyokimya profesörü hem de önemli bir bilim kurgu yazarıdır. Asimov'un önemi "bilim kurgu edebiyatının altın çağının kronolojik ve kültürel olarak tam kalbinde yer alan, 1940'larda ve 1950'lerin başında yarattığı eserlerden" kaynaklanmaktadır (Roberts, 2016). *Vakıf* üçlemesi de bu yıllarda yazılması sebebiyle bilim kurgunun altın çağı olarak tabir edilen 1940-1960 arası dönemin en önemli eserleri arasında sayılır. Bununla birlikte Asimov *Vakıf* üçlemesini yazarken Edward Gibbon'un (1789) *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* eserinden esinlenmiştir. Bu durum eserin tarihsel sosyolojik bir arka planı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca eserde vakfın kurucusu Hari Seldon karakterinin bilimsel yöntemi olarak tanımladığı *psikotarih*, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin ideal bir karışımını temsil etmektedir ve daha önce bahsettiğimiz spekülatif ekstrapolasyona iyi bir örnektir. Nihayetinde Vakıf üçlemesi geniş bir zaman dilimini içerdiğinden ve tek bir kahramanın eylemleri yerine toplumsal değişmeye odaklandığından bilim kurgu sosyolojisi için daha uygundur.

Vakıf üçlemesinin konusundan da kısaca bahsedecek olursak, eser kurgusal olarak oluşturulmuş bir evrende galaksinin neredeyse tamamına hakim olan Galaktik imparatorluğun ihtişamlı günlerini anlatarak başlar. Ancak bu ihtişama rağmen matematikçi Hari Seldon geliştirdiği *psikotarih* yöntemi ile Galaktik imparatorluğun giderek çökeceğini ve bu çöküşün kaçınılmaz olduğunu ileri sürer. Seldon bu fikirleri nedeniyle çalışma arkadaşları ile Galaktik imparatorluk tarafından yargılanır ve yargılanma sırasında bir çözüm önerisi sunar. Ona göre çöküş kaçınılmaz olsa bile çöküşten sonra yeniden toparlanmak için gereken süreyi en aza indirgeyecek bilgi birikimini oluşturacak galaktik bir ansiklopedi yazılmalıdır. Seldon ansiklopedinin yazılması için imparatorluğun en uzak sınırındaki gezegenlerden biri olan Terminus'un çalışma arkadaşlarına tesis edildiği bir vakıf kurma isteğinden bahseder. Böylece hem Seldon ve arkadaşları rahat çalışabilecek hem de imparatorluğun merkezinden uzaklaşmış olacaktırlar. İmparatorluk bu isteği kabul eder ve sadece bilim insanları ve ailelerinden oluşan bir koloni ile vakıf Terminus gezegeninde kurulur. Eser buradan sonra zaman atlamalarıyla farklı zamanlarda vakfın yaşadığı sorunlar ve sorunların nasıl çözüldüğünü anlatır. Zaman içinde Seldon haklı çıkmış olur. İmparatorluk çökmüş, bu süreç içerisinde vakıf ise komşu gezegenler üzerinde hakimiyet kurmuştur. Vakıf bu hakimiyetini *katır* (the mule) adı verilen psişik güçleri olan bir mutant tarafından yenilene kadar sürdürür. Bu sırada aslında ikinci bir vakfın daha kurulduğu ortaya çıkar ve ikinci vakıf, *katır*'ı alt edip birinci vakfın yeniden kurulmasını sağlayarak gizli kalmaya devam eder.

Dolayısıyla *Vakıf* üçlemesi hem ütöpik hem distöpik kurguları içeren bir eser olarak alışagelmış bilim kurgu eserlerinin ötesindedir. Bu açıdan eser ne tipik bir ütopya ne de distopya olarak okunabilir. Eser geniş bir zaman dilimine ve çeşitli mekanlara

yayılmıştır. Hatta eserin kronolojisi içerisinde sadece belirli anlara odaklanılmaktadır. Karakterler bu geniş zaman dilimi içinde çabucak belirip kaybolmaktadır. Dolayısıyla eser kahraman odaklı ilerlememektedir. Aslında birçok kahraman vardır ama her biri bütünün sadece birer parçasını temsil eder. Eserde alternatif bir zaman-mekan oluşturulmuştur. Dünyaya benzeyen ama aslında dünya olmayan bir dünya ve evren kurgusu yapılmıştır. Mekanların en belirgin özelliği şehirler gibi düşünülmüş gezegenler olarak tasarlanmış olmalarıdır. İmparatorluk, vakıf gibi yapılar ile valiler, tüccarlar gibi konumlar doğrudan toplumsal gerçeklikle uyumludur. Vakfın bilim anlayışı olarak ortaya konulan *psikotarih* ise eser için kurgulanmış bir bilimdir ama bu bilimin doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin birlikte işlemlerini sağlayacak bir bilim anlayışının ideal tipi olduğu düşünülebilir. Bu anlamda eserin içinde vakıf kurulma fikri ütöpik bir fikri temsil eder. Ancak vakıf kurulmasının önerilmesi Galaktik imparatorluk için distöpik bir geleceği temsil etmektedir. Yine de bu distöpik gelecekte özellikle tüccarlar döneminde imparatorluğun ayakta kalabilen neredeyse tek unsuru vakıf olmuştur. Üstelik teknoloji yoluyla bulunduğu bölgeye egemen olmuştur. *Katır* karakteri ile vakıf daha distöpik bir anlatıya dönüşür.

Bu doğrultuda eserin kurgusundan ve benimsediğimiz bilim kurgu sosyolojisi perspektifinden hareketle *Vakıf* eserini aşağıda oluşturulan iki tema üzerinden analiz etmek mümkün görünmektedir. Distöpik bir kurgu olarak birinci vakıf ve ütöpik bir kurgu olarak ikinci vakıf.

Distöpik Bir Kurgu Olarak Birinci Vakıf

Vakıf üçlemesinin başlarında vakıf fikrinin ütöpik bir fikir olduğu düşünülebilir. Ancak daha ilk kitap bitmeden bahsedilen vakfın ütöpya olmaktan çok uzakta olduğu anlaşılmaktadır. Eserin yayınlandığı yılları kapsayan 1950'lerin ilk yarısında enformasyon toplumu tartışmaları yoğun olarak yapılmaktaydı. Bu anlamda geleceğin toplumunun aslında *Aydınlanma*'nın akıl ve bilim anlayışını temel alan enformasyon toplumu ideali olarak görüldüğü ileri sürülebilir. Eserin başlarında aslında bu toplumun erken idealinin Galaktik imparatorluk altında gerçekleşmiş olduğu izlenimi verilir. Fakat bilim insanı Hari Seldon icat ettiği *psikotarih* ile hesaplamalar yaptığını ve imparatorluğun çökeceğini ileri sürer ve bu nedenle genç matematikçi Gaal Dornick ile imparatorluk tarafından yargılanırlar. Seldon, çöküşün kaçınılmaz olduğunu ancak çöküşten sonraki kaos ve kargaşa zamanlarını 30.000 yıldan 1000 yıla indirmek için gerekli bilgi birikimini oluşturacak Galaktik ansiklopedi oluşturmanın tek çözüm olacağını ileri sürer ve bu ansiklopediyi hazırlamaları için kendisi ve beraber çalıştığı bilim insanlarına bir gezegen tahsis edilmesini talep eder.

Burada ortaya atılan ansiklopedi fikrinin, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı tecrübelerinin henüz çok yeni olduğu bir dönemde düşünülmüş olması tesadüf değildir. İnsanlığın şimdiye kadar edindiği bilimsel ilerlemeyi kayıt altına alma fikrinin öneminin özellikle bu dönemde daha iyi anlaşılmış olduğu söylenebilir. Eserin her ana bölümünün başında ve bazı alt bölümlerinde bu ansiklopediden alıntılar bulunmaktadır. Söz konusu alıntılar anlatılacak hikayedeki karakterler ya da olaylar hakkında kurgusal ansiklopedi maddeleridir. Dolayısıyla okuyucu okuduğunun bir geçmiş anlatısı olduğunu ve galaktik ansiklopedinin tamamını göremeyecek olsa da yazılmış olduğunu en başından bilmektedir.

Vakfın bilim anlayışı olarak sunulan *psikotarih* ise eserde insanlık tarihini tahmin etmeye yarayan, istatistiğe dayalı bir bilim olarak sunulur. Asimov'a (2018a) göre *psikotarihsel* kuramın ilgi alanı tek tek insanlar değil, insan yığınlarıdır. Dolayısıyla *psikotarihsel* kuramın kitlesel hareketler hakkında kestirimde bulunmaya ve bunu yaparken de tarihsel bir hesaplama yapmaya çalıştığı söylenebilir. Aslında *psikotarih* ilk başta doğa bilimlerine daha uygun bir bilim anlayışı olarak sunulmuştur. Örneğin Gaal Dornick matematikçidir. Fakat eser ilerledikçe *psikotarih* giderek doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin birlikte işlenmesini sağlayan bir ideal tipe dönüşmüştür. Asimov üçlemenin son cildi olan *İkinci Vakıf*'ın ön deyiş kısmında *psikotarihi* şöyle tanımlar: "Psikotarih toplum biliminin özüyü ve insan davranışlarının matematiksel denklemlere indirgenmesinin bilimidir" (Asimov, 2018b). Bu tanım matematiksel sosyolojiyi hatırlatır. Matematiksel sosyoloji de "teorik önermeleri resmileştirmek ve empirik sosyal süreçleri modellemek için matematiği kullanır" (Scott, 2014). Bu anlamda *psikotarih* de matematiksel sosyolojinin Weberci anlamda ideal tipi olabilir. Öte yandan günümüz davranışsal iktisadını çağrıştırdığı da söylenebilir. Elbette geleceği tahmin etmek ve verimliliği hesaplamak eserin yazıldığı dönemin bilim anlayışıyla oldukça uyuşmaktadır.

Burada anlatılan vakıf ilk başta ütopya gibi görünür. Sadece tek amaçları ansiklopedi yazmak olan bilim insanlarından oluşan bir gezegen kuşkusuz ütopya olarak görülebilir. Ancak öyle olmadığı bir sonraki bölümden itibaren anlaşılmaya başlar. Asimov kurguyu yaparken geniş bir zaman aralığı kullanır ve karakter odaklı ilerlemez. O bilinçli olarak sonrasını anlatmaya 50 yıl sonrasında başlayınca karakterler değişir. Bu durum kitap boyunca devam eder ve okuyucu kurgusal tarih içinde zamandan zamana geçer. Böylece üçleme boyunca odak her zaman birey değil, yapı olur. Zaten *psikotarih* de en başından beri yapının (imparatorluğun, vakfın vb.) geleceği hakkında öngörüler oluşturmaktadır.

Bununla birlikte kurgusal tarih içinde birey olarak sadece Seldon önemini hiç kaybetmez. Çünkü Seldon *psikotarih* bilimini kullanarak vakfın geçirebileceği

krizleri hesaplamış ve kriz anlarında çözümleri ortaya çıkacak hologramlarını bırakmıştır. Daha sonra bu krizler eserin kurgusal tarihi boyunca “Seldon krizi” olarak adlandırılacaklardır. İlk kriz vakfın kendi üzerinde hakimiyet kurmak isteyen komşu devletlerle karşılaştığında ortaya çıkar ve vakfın asıl amacının ansiklopedi yazmak olmadığı anlaşılır. Seldon krizleri aynı zamanda toplumsal değişmeyi tetikleyen ve yönlendiren olaylardır. Bu krizlerin sonrasında vakıf varlığını sürdürmek için sahip olduğu teknoloji ile kendilerini tehdit eden komşu gezegenler üzerinde hakimiyet kurma çabası içine girer. Söz konusu gezegenlerin sahip olmadığı teknolojiyi kullanan vakıf önce onların dinsel merkezi durumuna gelecek, ardından da bir ticaret ekonomisi geliştirecektir. Aynı zamanda “İmparatorluğun bile en şaşılağan günlerinde sahip olmadığı sağlamlıkta nükleer aygıtlar imal ederek etkinliğini sınır bölgelerinde yüzlerce ışıktaki derinliğinde yaymışlardır” (Asimov, 2018a). Dolayısıyla bu aşama vakıf fikrinin başarıya ulaştığı uğrak olarak görülebilir. Vakfın başarısı enformasyon toplumunun aydınlanma idealinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Bilim ve akıl her şeyin üstündedir ve böylece çeşitli teknolojik araçlar icat edilebilir. Fakat teknolojik ilerleme tek başına toplumların geliştirilmesi için yeterli midir? İşte burada sözünü ettiğimiz yansıma tam da Frankfurt Okulu düşünürlerinin aydınlanma eleştirilerinde değindiği hususlarla örtüşür. Bilim ve akıl araçsallaşmıştır. Horkheimer (2002) düşünce ya da sözcüklerin alet haline geldiklerini ve böylece düşünmenin gerekmediği bir mekanizasyonun ortaya çıktığını belirtir. Ona göre “Böyle bir mekanizasyon, sanayinin gelişmesi için gerçekten zorunludur ama bu zihinlerin de başlıca özelliği haline geldiğinde aklın kendisi de araçsallaşır, bir tür maddeselliğe bürünür ve körleşir, bir fetiş olur. Düşünsel olarak yaşamak yerine öylece kabullenilen bir büyümlü varlık haline gelir” (Horkheimer, 2002). Buradaki büyümlü varlık analogisi eserde teknolojinin nasıl önce sihir, sonra da kutsallık atfedilerek algılandığını açıklayabilir. Eserde de belirtildiği gibi çok yüksek teknolojinin sihirden bir farkı yoktur (Asimov, 2018a). Bu ifade akla Marcuse’nin (2007) teknoloji hakkındaki şu vurgusunu getirir: “Teknoloji, yeni, daha etkili ve daha iyi sosyal kontrol ve sosyal uyum biçimlerinin oluşturulmasına hizmet etmektedir”.

Vakıf, *katır* (the mule) ile karşılaşana kadar birçok krizi bertaraf etmeyi başarsa da *katır*’ın psikik güçlerine engel olamayacak ve çökecektir. Katır bir mutant olarak tanımlanır ve eserde insan ırkından olmayan tek karakterdir. Dolayısıyla özellikle eserin başında temsil ettiği biçimiyle hesaplamaya dayanan bir bilim olarak *psikotarihin* öngöremeyeceği tek unsur olan metafizik bu çöküşe neden olmuştur. Bu durum aslında enformasyon toplumu eleştirisi olarak da düşünülebilir. Vakfın sahip olduğu bilim ve teknoloji metafizik karşısında çaresiz kalmıştır. Ancak eser buradan daha metafizik bir bağlama sürüklenmeyecek ve sosyal bilim bağlamında kalacaktır.

Dolayısıyla birinci vakfın, *Vakıf* üçlemesinin distopyası olduğu söylenebilir. Seeger ve Davison-Vecchione (2019) distopik kurgudaki spekülasyonun, ütopik kurgudan ziyade empirik sosyal gerçekliğe dayanma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Buraya kadar eserde anlatılan Vakıf'ın kuruluşu, gelişmesi ve çöküşü, enformasyon toplumu idealinin geleceğine yönelik oluşturulmuş bir kurgu olarak düşünülebilir. Teknolojinin belirleyiciliği ve büyüme hale gelmesi Marcuse'nin tek boyutlu toplumunu andırır. Bu haliyle vakıf sadece kendi varlığını önemser görünür. Birinci vakıf bu anlamda enformasyon toplumunun distopik bir kurgusudur. Galaktik imparatorluk ise eski dünya düzenini temsil etmektedir.

Ütopik Bir Kurgu Olarak İkinci Vakıf

Asimov, üçlemenin son cildinde Seldon planını anlatırken şöyle der: “Birinci vakıf tek bir politik birimin fiziksel iskeletini, ikinci vakıf ise hazırlanmış bir yönetim sınıfının iskeletini oluştururlar” (Asimov, 2018b). Bu ifadeden şu anlam çıkarılabilir: İkinci vakıf, birinci vakıf'ın geçeceği tarihsel aşamaların *psikotarih* bilimi ile hesaplanan şekilde gerçekleşmemesi durumunda devreye girip planı yoluna koyacak bir kurum işlevi görmektedir. Psikotarih açısından bir nevi gizli değişken olarak ifade edilebilir. Aslında üçlemenin ilk cildinden itibaren ikinci bir vakıf olduğu belirtilir ama nerede olduğu ve nasıl işlediği hususunda detaylı bilgi verilmez. Sadece iki vakfın da galaksinin zıt uçlarında olduğundan söz edilir. *Katır* karakteri ikinci vakıf tarafından yenilgiye uğratılınca ikinci vakfın varlığı açığa çıkar. Ancak burada önemli olan ikinci vakfın *katır* gibi metafizik bir problemi kendi yöntemleriyle bertaraf etmesidir. Aslında kullanılan yöntem Vakıf'ın bilimi olan *psikotarihtir*. *Psikotarih* ikinci vakfın onu kullandığı haliyle birinci vakıfta kullanılanlardan çok farklıdır. Katır, herkesin zihnini psişik bir güçle etkisi altına alırken, ikinci vakıf ise zihinleri bilim yoluyla değiştirir. Üçlemenin son kitabında bu bilim, teknolojik aygıtlar olmaksızın ilkel çağlarda kadim ırkların yaptıklarına benzeyen ve sadece matematiksel kavramlarla uğraşan bir bilim olarak tasvir edilir (Asimov, 2018b). Sonrasında Asimov bunu şöyle anlatır:

Psikotarih, zihinsel bilimin geliştirilmesi, yani matematikselleştirilmesiydi ve sonunda başarıya ulaşmıştı. Ruh bilim, çekirdek fiziğine dek indirgenmesi zorunlu ama gerçekten de zorunlu olan nöropsikolojinin ve sinir sistemi elektrokimyasının ardından, matematik yoluyla ilk kez tam anlamıyla geliştirilebilmişti. Ruh bilimsel verilerin bireyden gruba doğru genelleştirilmesiyle ise toplum bilim de matematikleştirilmişti. (Asimov, 2018b).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi psikotarih de romanın başında tasvir edildiğinden daha farklı ve derin bir bilim anlayışına işaret eder. Bu anlayış ne sadece doğa bilimlerini ne de sadece sosyal bilimleri kapsar. İkisinin ideal bir yorumu, disiplinler arası bir

uzlaşmasıdır. Toplum bilimin matematikleştirilmesi ifadesi daha önce de bahsettiğimiz matematiksel sosyolojiyi çağırıştırır. Ancak bu vurgunun burada yapılması psikotarihin sahip olduğu sosyolojik perspektifin daha derin olduğunu gösterir. Bu durumda James Coleman'ın (1964) belirttiği gibi “matematik eğer sosyoloji için yararlı bir araç olarsa, sosyolojinin şu anda kendisinin içinde bulduğu durumun tam olarak tanınmasıyla kullanılmalıdır”. Asimov'un vurgusu da tam da bu bağlama işaret eder ve üçlemenin sonunda, ikinci vakfın *birinci sözcüsü* (first speaker), ikinci vakfı arayan vakıf vatandaşlarının kendilerine özgü bir pozitif bilim anlayışı oluşturdıklarından ironik biçimde bahseder. Sonra da şöyle der:

Soruyu soranlar, Hari Seldon'un bir pozitif bilimler insanı değil de sosyal bilimler insanı olduğunu anımsasalar mı eğer ve yollarını da buna göre ayarlasalar mı, çözüme çabucak ulaşabilirlerdi. Zıt uçlar deyimi bir sosyal bilimler insanına ne ifade eder? Haritadaki zıt uçlar mı? Elbette ki hayır. Bu işin sadece mekanik yorumu (Asimov, 2018b).

Dolayısıyla birinci vakıf imparatorluğun en zayıf sınır bölgesinde bulunurken, ikinci vakıf ise galaksinin sosyal yönden en zıt ucunda, eski imparatorluk ve kültürünün en güçlü olduğu yerde konumlanmıştır. Görüleceği gibi Asimov ciddi bir sosyal bilim vurgusu yapmaktadır. Bu vurgu aslında dönemin enformasyon toplumu tartışmalarına keskin bir eleştiridir. Tıpkı Marcuse'nin teknik akıl ve tek boyutlu toplum analizleriyle, Horkheimer'ın araçsal akıl kavramındaki gibi sosyal bilim perspektifinden yoksun teknolojik ilerlemenin toplumları çöküşe sürükleyebileceğini görmüştür. Bu anlamda ikinci vakıf, *Vakıf* üçlemesinin ütopyası olarak düşünülebilir.

Sonuç

Hem ütopyik hem de distopik kurgular toplumların bir ürünüdürler. Kumar'ın da (2005) vurguladığı gibi “bütün düşünceler, şöyle ya da böyle bir toplumsal bağlamda gelişir. Ütopyacı düşünceler de istisna değildir”. Dolayısıyla bu tür kurgular sosyolojik olarak ele alınabilir. Hem ütopya hem de distopya, toplumsal tahayyülün bir parçasıdır. Bu bağlamda Levitas da sosyoloji ve ütopyanın birlikte toplumsal tahayyülün içinde gömülü olan süreçleri ve ilişkileri açıklığa kavuşturmakla meşgul olduğunu ama bunu biraz farklı şekillerde yaptıklarından söz eder. Ona göre “sosyoloji ütopyanın arka planını ön plana çıkarırken, ütopya sosyolojinin bastırdığını ön plana çıkarır” (Levitas, 2013). Bilim kurgu sosyolojisi de bu bağlantıdan hareket etmektedir.

Burada tanımladığımız bilim kurgu sosyolojisi, toplumların geleceği hakkında fikir üretebilmek için eserlerde oluşturulmuş ütopyik ve distopik kurguları bir veri kaynağı olarak kullanıp, karşılaştırmalı bir analiz yapılması gerekliliğini göstermektedir. Kuşkusuz bu perspektif sosyolojik metodolojiden çok uzak değildir. Weber'in ideal tip kavramı, burada kullandığımız ütopya ve distopya kavramlarıyla örtüşmektedir.

Dolayısıyla bilim kurgu sosyolojisi yaparken ele aldığımız bilim kurgu eserlerini bu şekilde düşünmek Weberyan anlamda mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Asimov'un *Vakıf* üçlemesinden birden çok ideal tip çıkarılabilir. Yukarıdaki analizden de hareketle birinci vakfın enformasyon toplumunun ideal tipi olarak ele alınabileceğini söyleyebiliriz. *Vakıf* üçlemesi genel olarak doğa bilimlerindeki ilerlemenin sosyal bilim perspektifini göz ardı ettiği durumda ne düzeyde olursa olsun toplumları çöküşe götürebileceğini göstermektedir. Birinci vakıf bilim ve teknoloji alanında çok gelişmiş ve hatta komşu gezegenlere üstünlük sağlamış fakat metafizik bir unsur karşısında duramamıştır. Birinci vakıf enformasyon toplumunun kesinlik, verimlilik, hesap verebilirlik gibi özelliklerinin vücut bulduğu yerdir. Ancak giderek bilim ve teknoloji araçsal hale gelmiştir. Bu bir krizdir ve tam da Horkheimer ve Marcuse'nin enformasyon toplumu üzerine eleştirileriyle örtüşür. Hatta birinci vakfın elinde teknolojinin Marcuse'nin kavramıyla "aygıt"a (apparatus) dönüşmüş olduğu söylenebilir. Dolayısıyla birinci vakıf teknik rasyonalitenin tamamen hakim olduğu tek boyutlu bir toplum haline gelir. Günümüzde de dijitalleşme ile yapay zeka ve büyük veri gibi teknolojik araçların her geçen gün geliştiği düşünüldüğünde dünyada hakim olan teknolojik belirlenimci bakış açısının insanlığı giderek tek boyutlu topluma doğru sürükleyebileceği bir kriz ortaya çıkarma tehlikesi oldukça yüksektir.

İkinci vakıf ise bu tür kriz anlarında ortaya çıkan düzenleyici bir mekanizmanın ideal tipi olarak düşünülebilir. Bu düzenleyici mekanizma sosyal bilimcilerden oluşan bir yapıdır ve teknik rasyonalitenin kusursuz egemenliğinin neden olabileceği krizlere karşı savunma görevi görür. Bu durum dijitalleşme ile toplumların gelecekte karşılaşabileceği krizlerde sosyal bilimlere başvurma önemini göstermektedir. *Psikotarih* ise söz konusu krizlere karşı kullanılabilecek bilimsel yöntemin ideal tipidir ve doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin ideal bir uzlaşmasını temsil eder. Dolayısıyla doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında yapılacak disiplinler arası çalışmalar dijitalleşme ve toplumların geleceği için elzemdir.

Sonuç olarak sosyolojik tahayyülü geliştirmek için bilim kurgu sosyolojisi yapmak, içinde bulunduğumuz dijital çağı daha iyi anlamak ve gelecek için kestirimler yapmak adına önemli bir yaklaşımdır. Bilim kurgu eserleri toplumu anlamak için oluşturulmuş spekülatif veri kaynakları olarak düşünülmelidir. Bununla birlikte bilim kurgu, "daha adil bir toplum tasavvuru için ilham kaynağı da olabilir" (Hirschman ve diğerleri, 2018). Dolayısıyla eserde anlatılan ütopik ve distopik kurgular ideal tip olarak ele alındığında bilim kurgunun toplumların geleceğine ilişkin söyleyebileceği birçok sözü olmaktadır. Hatta toplumların geleceğine ilişkin bazı problemlere dikkat çekmesi bakımından edebi bir tür olan bilim kurgudan çok bilim kurgu sosyolojisinin ciddiye alınabileceği ileri sürülebilir. Bu bağlamda küresel ölçekte bilim kurgu eserleri değerlendirilebileceği gibi yerel bilim kurgu eserleri de incelenmelidir.

Science and Society in Isaac Asimov's Foundation Trilogy: A Methodological Outline for the Sociology of Science Fiction

Cem Koray Olgun

Introduction

A deep relationship exists between science fiction and sociology. A work of science fiction embodies and either directly or indirectly reflects the characteristics of the society in which it is produced. Elements in science fiction works, such as structures, various races, and extraterrestrials, are inherently shaped by human values. For many years, however, science fiction has not been regarded as a respectable genre in literature, nor has it been considered a legitimate field of study in science, having often been perceived as a purely metaphysical phenomenon. As Steven Shaviro (2015) emphasized, although fiction and fairy tales may seem to contradict or oppose the scientific methods for understanding the world, strong resonances occur between them, with both involving processes of speculative extrapolation. Although science fiction writers' works do not receive as much attention from the scientific community as the works of social scientists, their works do engage with the same social reality, and their analyses and predictions exhibit similarities at times. In a little-known essay H.G. Wells (1906) wrote on sociology outside of his literary works on science fiction, he defined sociology as having a fertile imagination and as a source of ideas on how to radically improve society in the way it tries to understand the historical development of collective consciousness, envision alternative futures, and motivate people to act on such visions. While Wells' proposal for the creation of utopias may

@ Assoc. Prof., Adıyaman University, cemkorayolgun@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-5523-2800>

DOI: 10.12658/M0770
insan & toplum, 2025; 15(3): 71-90.
insanvetoplum.org

Received: 29.10.2024
Revised: 19.02.2025
Accepted: 27.03.2025
Online First: 12.05.2025

appear misaligned with classical sociological perspectives, it bears a resemblance to Max Weber's concept of the ideal type. In Weber's methodology, ideal types function as conceptual tools. Consequently, they can be regarded as fictionalized sources of data. These narratives take the form of a utopian or dystopian fiction, which constitute the foundation of science fiction literature. When defining the ideal type, Weber likened it to a utopia.

Utopia, Dystopia, and Science Fiction

Both utopian and dystopian fiction, as well as studies on the future of societies and existing science fiction works, can serve as alternative data sources or ideal types. The sociology of science fiction we aim to establish here is built precisely on this foundation. The literature contains studies examining how closely utopian and dystopian fiction align with sociological understanding and which of the two provides a better framework for comprehending society (Levitas, 2010, 2013; Seeger & Davison-Vecchione, 2019). Of course, a work of science fiction may incorporate both utopian and dystopian elements. In such cases, both perspectives should be considered. The relationship among utopias, dystopias, and science fiction is deeper than it appears. Utopias and dystopias can be understood not only as literary genres but also as conceptual alternatives to social theory.

Ruth Levitas (2010) introduced the concept of the imaginary reconstitution of society (IROS). She further developed this idea in her book *Utopia as a Method: The Imaginary Reconstitution of Society* (2013), in which she argues that utopias are able to function as a methodological tool. Levitas' methodological stance closely resembles Weber's use of the concept of the ideal type. Sean Seeger and Daniel Davison-Vecchione (2019), in their study "Dystopian Literature and Sociological Imagination", challenge Levitas' perspective by asserting dystopias more than utopias to be grounded in empirical reality in terms of understanding social structures. Consequently, they argued dystopian fiction, particularly science fiction novels, to be more suited for sociological engagement.

Considering science fiction as a form of social theory offers a new lens through which hidden societal truths—those essential for maintaining social order, enforcing compliance, and shaping institutions—can be revealed and confronted (Crombez & Dahms, 2016, p. 8). This perspective enables both utopian and dystopian fiction to be integrated into the sociological study of science fiction while also employing utopias and dystopias as methodological tools. Thus, sociologizing science fiction appears feasible from this standpoint.

In this regard, we propose the following definition for the sociology of science fiction: The sociology of science fiction is fundamentally based on analyzing utopian and dystopian elements in science fiction works and their comparative relationship with social reality in order to formulate assumptions or hypotheses about the past or future of societies. In so doing, science fiction sociology employs utopias and dystopias as methodological tools. According to this approach, utopian or dystopian narratives found within a work serve as abstractions, namely conceptual tools for analysis. As previously emphasized, these conceptual tools align with Weber's notion of ideal types, as the fictional realities constructed in these works function as mental constructs.

Within this framework, we argue that five key stages must be followed to sociologize science fiction, beginning with the formulation of a research question directed at a work. These stages are as follows: (1) identifying the utopian and dystopian themes embedded in a work, (2) determining the temporal and spatial positioning of the narrative, (3) identifying the structural elements within the work that correspond to existing social realities, (4) analyzing the relationship between the characters' actions and the structural elements within the fiction, and (5) comparing the hypotheses or assumptions derived from the work with social reality by considering existing theories. This study seeks to answer these questions by examining Isaac Asimov's Foundation trilogy, a classic of science fiction, through the lens of digitalization and by exploring the crises societies may face in this process and the potential solutions that can be derived from science fiction.

The First Foundation as a Dystopian Fiction

Foundation, the first book in Asimov's Foundation trilogy, can be considered the dystopia of the work. Seeger and Davison-Vecchione (2019) argued that speculation in dystopian fiction tends to be based more on empirical social reality than on the idealized concepts found in utopian fiction. The foundation's establishment, growth, and eventual collapse can be viewed as a narrative constructed for the future of an ideal information society. *Psychohistory*, introduced as the first foundation's scientific approach, is depicted as a science grounded in statistics for predicting human history. Its purpose is efficiency measurement, and the theory attempts to predict mass movements and make calculations about them. This is why psychohistory is initially presented as a science more aligned with the natural sciences. The first foundation's use of technology to enforce its sovereignty over other planets in the first book, as well as its perception as a sacred or magical force by other societies, resembles Marcuse's concept of the one-dimensional society. In this sense, the First

Foundation represents a dystopian vision of the information society. The character of the *mule*, who defeats the First Foundation, embodies the metaphysical element outside of these calculations.

The Second Foundation as a Utopian Fiction

The second foundation functions as an institution that will intervene and restore the plan should the historical stages of the First Foundation not unfold as predicted by psychohistory. It can be considered a hidden variable within psychohistory. In the first volume of the trilogy, the existence of the Second Foundation is mentioned, but no detailed information is provided about its location or function. The two foundations are simply stated as being located at opposite ends of the galaxy. The second foundation's existence is revealed when it defeats the *mule*. However, what is significant here is that the second foundation resolves a metaphysical problem, such as the Mule using its own methods. The method used is *psychohistory*, the science of the foundation. The way the second foundation employs psychohistory differs from the First Foundation's application. While the Mule manipulates minds with psychic powers, the Second Foundation alters minds through science. In the final book of the trilogy, this science is portrayed as a discipline that only deals with mathematical concepts, reminiscent of what ancient civilizations did in primitive times without technological tools. This understanding bridges both the natural and social sciences, offering an ideal interpretation—a kind of interdisciplinary reconciliation. The concept of the mathematization of sociology evokes mathematical sociology. Therefore, Asimov emphasizes the importance of social science in his work. This focus is a sharp critique of the information society debates prevalent at the time the work was written. Much like Marcuse's analyses of technical reason and the one-dimensional society, as well as Horkheimer's concept of instrumental reason, Asimov recognized that technological progress without a social scientific perspective could lead societies to collapse. In this sense, the Second Foundation can be seen as the utopia of the Foundation trilogy.

Conclusion

As defined here, the sociology of science fiction underscores the need for comparative analyses to use utopian and dystopian fictions from science fiction works as data sources in order to generate ideas about the future of societies. This perspective is closely aligned with sociological methodology. Weber's concept of the ideal type resonates with the concepts of utopias and dystopias employed here. Therefore, viewing the science fiction works analyzed while sociologizing science fiction seems

feasible in this way in the Weberian sense. From this viewpoint, more than one ideal type can be derived from Asimov's Foundation trilogy. Ultimately, engaging in the sociology of science fiction in order to develop sociological imagination is an essential approach for better understanding the digital age in which we and for making predictions about the future. Science fiction works should be considered speculative data sources that have been created for understanding society.

Kaynakça

- Asimov, I. (2017). *Vakıf*. K. B. Özbek (Çev.). İthaki.
- Asimov, I. (2018a). *Vakıf ve imparatorluk*. S. Güven (Çev.). İthaki.
- Asimov, I. (2018b). *İkinci vakıf*. Ç. Şafak (Çev.). İthaki.
- Coleman, J. (1964). *Introduction to mathematical sociology*. Free Press of Glencoe.
- Crombez, J., Dahms, H. F. (2015). Artificial intelligence and the problem of digital ontotheology: Toward a critical rethinking of science fiction as theory. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 35(3-4), 104-113. <https://doi.org/10.1177/0270467616651192>
- Frase, P. (2019). *Dört gelecek: Kapitalizmden sonra hayat*. A. E. Pilgir (Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hirschman, D., Schwadel, P., Searle, R., Deadman, E., Naqvi, I. (2018). Why sociology needs science fiction. *Contexts*, 17(3), 12-21. <https://doi.org/10.1177/1536504218792521>
- Horkheimer, M. (2002). *Akl tutulması*. O. Koçak (Çev.). Metis.
- Jameson, F. (2005). Progress versus utopia, or; can we imagine the future? *Archaeologies of future: The desire called utopia* içinde. Verso.
- Jameson, F. (2021). *Ütopya denen arzu*. F. B. Aydar (Çev.). Metis.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. A. Somel (Çev.). İmge.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşı ütopya*. A. Galip (Çev.). Kalkedon.
- Levitas, R. (2010). Back to the future: Wells, sociology, utopia and method. *The Sociological Review*, 58(4), 530-547. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2010.01938.x>
- Levitas, R. (2013). *Utopia as method*. Palgrave Macmillan.
- Marcuse, H. (2007). *One dimensional man*. Routledge.
- Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel düşün*. Ü. Oskay (Çev.). Der.
- Milner, A., Burgmann, J., Davidson, R., Cousin, S. (2015). Ice, fire and flood: Science fiction and the anthropocene. *Thesis Eleven*, 131(1), 12-27. <https://doi.org/10.1177/0725513615592993>
- Roberts, A. (2016). *The history of science fiction*. Palgrave. DOI 10.1057/978-1-137-56957-8
- Scott, J. (2014). *A dictionary of sociology. fourth edition*. Oxford University Press.
- Seeger, S., Davison-Vecchione, D. (2019). Dystopian literature and the sociological imagination. *Thesis Eleven*, 155(1), 45-63. <https://doi.org/10.1177/0725513619888664>
- Shaviro, S. (2016). *Discognition*. Repeater Books.
- Weber, M. (2012). *Sosyal bilimlerin metodolojisi*. V. S. Ögütte (Çev.). Küre.
- Wells, H. G. (1906). The so-called science of sociology. *The Sociological Review*, sp3(1), 357-369. <https://doi.org/10.1177/0038026106SP300134>